

Различни гледни точки за езика на омразата и неговото отношение към свободата на словото в американската и европейската теория и практика

Ненад Живановски

Different points of view on hate speech and its relation to the freedom of expression in the US and European theory and practice: Despite the generally accepted international agreements, declarations and conventions and their implementation in the national legislation of many states, the practice shows that the question about hate speech and freedom of expression is too wide and interpreted in various ways. While the legal systems of some states consider the speech of hatred more restrictive, in other legal systems the approach is much more liberal and such a tolerance is viewed as an indicator of the level of development of freedom of expression. Generally, the main division goes in two approaches: the Western European and American approach.

Key words: Hate speech, Freedom of expression, Media, Holocaust, First Amendment, 11th September 2001, Islam.

ВЪВЕДЕНИЕ

Въпреки че от лингвистична гледна точка законодателството във всяка държава определя по различен начин езика на омразата и свободата на изразяването, все пак всички дефиниции в правната си същност са идентични. На практика няма демократична държава, която в своята конституция да не съдържа текстове, с които се забранява всякаква дискриминация и която да не гарантира свободата на мислене и изказване, съвест, убеждение, вероизповедание, свобода на медиите и забрана на цензурата.

Всички специфични разпоредби в националните законодателства се базират на няколко универсални и международно признати документа като *Хартата на Обединените нации за зачитане на човешките права* и *основните свободи на всички хора*, *Универсалната декларация за правата на човека*, *Международния пакт за граждански и политически права*. Но основен документ в борбата против расизма и нетолерантността е *Международната конвенция за премахване на всички форми на расова дискриминация*.

Във всички международни документи, които засягат човешките права и свободи, както и нуждата от борба против расизма, расовата и всякакъв друг вид дискриминация, се говори за **правото на свободно изразяване** и необходимостта от предотвратяване на **езика на омразата**, защото той насърчава или оправдава дискриминацията въз основа на расови, етнически, полови, верски, политически, възрастови или някакви други различия. За **Тарлах Мекгонъл** „свободата на изразяване, като единство от свободата на мислене, изказване и информация, е център на тежестта в международните норми за човешките права“ [1].

В исторически контекст прокламирането на свободата на словото в аспекта на „търсене на истината“ произтича от утилитарната философия на **Джон Стюарт Мил** [2]. Още през 1644 година английският поет **Джон Милтън** сътворява „класическа“ защита на свободата на словото. Неговият основен аргумент е, че само с допускане на всички страни да говорят (и) изразяват дори и онези идеи, които мнозина смятат за обидни, може да се стигне до истината [3]. 200 години по-късно, английският философ Джон Стюарт Мил в своя най-известен труд „За свободата“ посочва, че забраната за изразяване на идеи вреди на хората, независимо дали забраненото мислене се развива в правилна или грешна посока. Според Мил ние можем да вярваме в истината на мисленето, само ако то е отворено за дебат. Съгласно неговата оптимистична вяра в обществения прогрес истината винаги ще печели победа над лъжата, докато е възможна дискусия. Затова Мил пропагандира защита на словото, доколкото то не включва подтикване към насилие [4].

В съвременната теория езикът на омраза е такъв вид език, който се използва с намерение да се навреди на индивида на расова, етническа, религиозна или друга основа. Според Универсалната декларация за човешките права от 1948 г. свободата на словото е право на свобода на изразяване, под което се разбира и свободата да се застъпва определено мнение без никакво вмешателство, както и свободата да се изискват, да се получават и да се дават информация и идеи от всички хора по свободно изборания от тях начин.

Все пак покрай общоприетите международни разпоредби, декларации и конвенции (основани и на положителното историческо наследство) и тяхното приложение в националните законодателства на повечето държави, в правната наука има широк дебат и полемика около това кога един акт на явно изразяване (вербално, писмено, невербално, със символи, с жестове) трябва да се третира като език на омраза, а кога той попада под закрилата на конституционно и законово гарантирани права на свобода на изразяване. Докато в правните системи на някои държави езикът на омразата се третира по-рестриктивно, то в други правни системи отношението е по-либерално и тази толерантност се тълкува като индикатор за степента на развитие на свободата на изразяване. Принципно в това отношение се различават два подхода: **западноевропейски и американски**. За да се разбере по-лесно разликата между тях, ще бъдат приведени два примера от практиката.

През 1995 година в САЩ известен дясноориентиран радиоводещ обявява в своята емисия, че е ползвал рисунки с американския президент **Бил Клинтън** и неговата съпруга **Хилъри**, както и рисунки с федералните полицейски агенти, за да упражнява стрелба с огнестрелно оръжие. За него това било оправдано от правна гледна точка. В същата емисия той предлага на сънародниците си, когато защитават домовете си от полицаи, да *стрелят два пъти по тяхното тяло, а ако това не е достатъчно, да стрелят и в коремната област*. Въпреки че е осъден от критиците за неуместни и шокиращи коментари, радиоводещият е отличен с наградата за "свобода на словото" от страна на *Националното сдружение на водещите на радио talk-show емисии* поради „проявената храброст“ [5].

В момента в Европейския съюз е актуално началото на съдебния процес срещу лидера на холандската **Партия на свободата - Герт Вилдерс**. Той е обвинен за разпространение на език на омраза в европейските страни и е изправен на подсъдимата скамейка с обвинението, че е предизвикал антимиюсюлмански настроения, сравнявайки исляма с нацизма, и е поискал в Холандия да се забрани свещената книга **Коран**, която той сравнява с **Mein Kampf** на **Хитлер**. Въпреки че Вилдерс се защитава, че му е нарушено правото на свобода на словото и въпреки обстоятелството, че той изразява мнението на най-малко 1,5 милиона граждани, той е заплашен от 1 година затвор.

От тези примери става ясно, че правораздаването в Европа е по-рестриктивно и това се дължи на травматичната история, която е преживял континентът с **Холокоста**, и систематичното унищожаване на цял един народ. Добре познати са политическите речи на **Гьобелс** и апелът за финална борба [6].

От друга страна, много често американското правосъдие толерира езика на омраза в името на основното човешко право на свобода на словото. Обяснението на този факт се основава на историческия опит, получен от САЩ след войната за независимост срещу Великобритания. Тази война частично представлява и война за правата, които били ограничени под британска власт. Тези нагласи в САЩ се усещат още в **Първата поправка на Конституцията на САЩ**, която защитава свободата на изразяване. С това на езика на омраза в САЩ се дава широка конституционна защита.

ИЗЛОЖЕНИЕ

2. 1. Американска гледна точка

Както вече стана въпрос в случая със САЩ, правната доктрина за регулиране на свободата на словото възниква от тълкуванията на първата поправка на Конституцията на САЩ, която гарантира, че *“Конгресът няма да гласува закон, който да ограничава свободата на словото”* [7]. За **Марк Грабер** тези тълкувания подчертават значението на свободното слово като индивидуално право, което, подобно на правото на собственост, не може да бъде нарушавано, освен ако не е тясно свързано с криминално деяние [8]. **Антъни Кортес** изтъква, че тези тълкувания на езика на омраза се виждат в параграфите, които посочват, че посланията на омраза, листовките и графитите обикновено са примери за практикуването на конституционното право на свободен език от страна на индивидите. Те ни подсещат да не забравим, че е много по-лесно да се допусне език, с който да се съгласим, отколкото език, от който да се намразим [9]. Все пак, тълкуванията, които преобладават, изразяват мнението, че независимо от защитения обществен интерес за свободно изразяване чрез първата поправка, трябва да се търси баланс и с другите интереси, с които тя може да се сблъска. Но за Кортес американската правосъдна практика все още е далече от “влизване в конфликт с” и “пресичане” на свободния език (правата от първата поправка) със свободата от дискриминация (защитена с **14-тата поправка**). Това означава, че езикът на омраза през по-голямата част от времето попада под защита на **Върховния съд на САЩ**, който обичайно счита, че езикът на омраза е близък до политическия език, което автоматично го пренася в защитена категория, без оглед на ефекта, който създава за слушателя и обществото. В своята практика САЩ не са отишли много по-далече от доктрината за *“ясна и съществуваща опасност”*, заключава Кортес.

Именно в американската правна традиция свободният език не е защитен в случай на “ясна и съществуваща опасност” [10]. Тази доктрина произтича от схващанията на съдията във Върховния съд на САЩ **Оливър Вендел Холмс Джуниър**. Според Холмс езикът трябва да бъде защитен, доколкото не представлява “ясна и съществуваща опасност” за хората. Това той обяснява с риторичния въпрос: *“Дали някой може да се позове на свобода на словото, ако в препълнена театрална зала даде фалшив сигнал за пожар и предизвика паника”* [11]. В класическия пример на Холмс разумните индивиди са принудени да действат от страх за тяхната сигурност. Следователно, според доктрината за “ясна и съществуваща опасност”, е важно дали думите са употребени в такива области и в такъв смисъл, че да създават “ясна и съществуваща опасност” и да причинят някои основни вреди, които Конгресът има право да предотврати.

2. 2. Европейска гледна точка

За разлика от САЩ, в останалите западни демокрации и в международното право като цяло е налице по-отчетлива тенденция да се поставят ограничения на свободата на изразяването, когато е поставено под въпрос правото на защита от дискриминация. На международно ниво (както и в по-голяма част от демокрациите по света), идеята за свободата на словото не е императив, който може да съвпадне с другите човешки права и определени обществени ценности. Според **Майкъл Розенфилд** *“колективните норми и ценностите, като чест и достойнство, лежат в основата на концепциите за свободния език, застъпени в международните договори или в конституционната jurisprudence на западните демокрации”* [12]. Там езикът на омраза в голяма степен е забранен и е подведен под наказателна отговорност.

За **Тарлах Мекгонагал** свободата на изразяване е право, което е по-малко или повече нюансирано и не играе първостепенна роля по отношение на останалите,

конкурентни права [13]. Такова е неговото място в системата на правата, гарантирани в *Декларацията на UNICEF за човешките права*, *Международния пакт за граждански и политически права*, *Конвенцията за заличаване на всички форми на расова дискриминация* и *Европейската конвенция за защита на човешките права и основните права на Съвета на Европа*.

В Наказателния закон на **Германия** има 3 члена, които санкционират езика на омразата. Според тях се наказват само ония случаи, в които се нарушава общественият ред и които предизвикват силови действия. В члена, който се отнася за групов клевета, се допуска да бъдат наказвани само клеветите, за които е доказано, че нарушават обществения ред. Специална наредба в немския Наказателен закон, която забранява така наречената *Auschwitzlüge*, е тази, която постановява да бъдат наказвани индивидите, които оспорват или омаловажават Холокоста. Според немския закон, който санкционира езика на омразата, наказуемо е и разпространението на пропагандни материали на "неуставни организации (става въпрос за неонацистки сдружения), тъй като символите на такива организации всяват на омраза и прокламират насилие против определени части от населението". Също така в Германия е открита постоянна телефонна линия, на която гражданите могат да подават сигнали за нападения от неонацистки групи, и се осъществява постоянен надзор на Интернет- страници с расистко съдържание [14].

Поради факта, че във **Великобритания** няма писана Конституция като основен правен документ, са налице редица закони, с които се регулира езикът на омразата и други форми на расизъм. *Законът за публичния ред (Public Order Act)* забранява печатането и дистрибуцията на материали, които подтиква към расова омраза, включително музика и филми. *Законът за расовите отношения (Race Relations Act)* забранява съзнателни и несъзнателни расистки изяви, с които се оправдава дискриминацията, а *Законът за футболните престъпления (Football Offences Act)* забранява расистка подкрепа [15].

В **Италия** законовите мерки за борба против расизма и дискриминацията не се съдържат в Наказателния закон, а се уреждат в отделни закони, като основаването на фашистки партии е забранено в конституцията. Текстовете на тези закони забраняват разпространението на идеи, основани на расова омраза, и подтикващи към расово, етническо и друго насилие или провокация. Те забраняват групи и организации с такива цели, употребата на техните символи на спортни мероприятия, както и оправдаването на фашизма и геноцида [16]. Въпреки това, някои политически партии, като **Северната лига**, открито си служат с расистки пропагандни средства, особено когато говорят за имигранти, които не произхождат от страни в ЕС. В такива случаи **Европейската комисия срещу расизма и нетолерантността (ECRI)** препоръчва да се използват съществуващите и да се въведат някои *ad hoc* мерки, с които би се поправило на такива партии да употребяват "езика на омразата" с политически цели [17].

Франция е една от страните със сериозни законови мерки за спиране на езика на омразата. Освен закона, който забранява дискриминацията, омразата и насилието на основата на произход, забранено е и носенето на униформи и емблеми, които се свързват личности, отговорни за злодеянията срещу човечеството [18]. За разлика от останалите страни, във Франция е забранено и "неявното подтикване към дискриминация, омраза или расово насилие".

В основни нормативни документи в **Русия** се *"гарантира свободата на словото"* на всеки един гражданин, като същевременно се забранява прокламирането на каквото и да е обществено, расово, национално, религиозно или езиково превъзходство.

От посоченото ясно се вижда, че европейските страни са особено чувствителни към проблема за езика на омразата, докато либералната американска традиция издига в култ свободата на словото.

2. 3. Някои тенденции за сближаване на двата подхода

И все пак колкото и очебийна да е разликата между двете концепции, **11 Септември 2001 г.** и глобално прокламираната борба против тероризма пораждат нова тенденция, насочена към сближаване на двете гледни точки. Реакцията в САЩ, като последица от нападението над **СТЦ**, беше гласуването на оспорваните **Патриотични закони**, които са в директно противоречие с гарантираните човешки права. Във връзка с това много влиятелни личности днес искат да се направят допълнения към Първата поправка, за да може езикът на омразата на радикалните ислямисти да се определи като противозаконен.

Такава тенденция за промени може би най-прецизно установява английският писател с индийски произход **Кенан Малик** в книгата си **“От фатва до джихад”** [19]. В нея той дава пример от 1989 г., когато са се водели най-разгорещените дискусии за смъртното наказание на автора на **„Сатанинските строфи“ Салман Ружди**. В една такава явна полемика, организирана от **Мюсюлманския Институт** в Англия пред телевизионни камери, основателят на института **Калим Садики** открито запитва присъстващите колко от тях подкрепят смъртната присъда на Ружди. Голяма част от тях вдигат ръка. На следващия въпрос: “Колко от вас са готови да изпълнят присъдата”, получил приблизително същия отговор от присъстващите. Известен адвокат се обърнал към **Международната група за защита на Салман Ружди** с предложението на Садики да се повдигне обвинение за подтикване към убийство. Съветът разглежда проблема и го закрива със заключението, че думите на Садики, въпреки шокиращите отзиви, не представляват подтик, понеже нито той, нито последователите му са имали възможност да изпълнят заканите. Те не са знаели къде се намира Ружди, нито са притежавали оръжие, за да изпълнят присъдата.

Осемнайсет години по-късно, пише по-нататък Кенан Малик, през 2007 г., група мюсюлмани протестират пред датското посолство в Лондон поради обидните карикатури на **Мохамед**. Лидерът на групата, известен под името **Абдула Мухид**, бил забелязан от полицията да възкликва: **“Бомбардирайте Англия”** и да показва слоган, който гласял: **“Унижавайте тези, които вредят на исляма”**. Друг протестиращ извикал, че английските войници трябва да се върнат от Ирак в ковчези и че иска да види как кръвта им тече по улиците на Багдад. Третият протестиращ изкрещява **“Да бомбардираме Дания и САЩ”**, а четвърти, че Европа ще плати с кръв.

За Малик е ясно, че протестиращите не са били в позиция да изпълнят заканата в действие, както и Калим Садики да убие Салман Ружди, но въпреки това, тримата най-изявени протестиращи са осъдени на шест години затвор поради подтикване към убийство.

Контрастът между антируждиевите протести и протестите срещу карикатурите е пример как разбирането за свободата на словото се е променило през последните 20 години. Неговото ограничаване с цел защита на културата и достойнството на малцинствените групи, сега се възприема като нарушаване на гражданските права на същите тези групи, обобщава Малик. Според него законът сега се използва за криминализиране не само на словото, което директно довежда до обида, но и за слово, което индиректно може да доведе до нараняване или морални щети.

С други думи, обяснява Малик, обикновено не съществува директна връзка между думи и действия. Хората са тези, които са отговорни за интерпретацията на думите и привеждането им в действие. Обаче, в поструждиевия свят законът често действа така, че между думи и дела няма покритие. Думите са дела, казва **Езоп**. Така се смята и според британския закон. Мюсюлманските демонстранти, които крещат **„Бомбардирайте Дания”** или **“Смърт за онези които вредят на исляма”** може би са злонамерени и глупави. Обаче и идеята, че те подтикат към убийство е

еднакво глупава, дори обидна за нашата интелигенция. Хората не реагират на думите автоматично, като роботи. Разсъждават, размишляват според своите схващания и представи. Най-запалените фанатици се влияят от всякакви фанатични изказвания, но фанатичите трябва да носят отговорност за привеждането на словото в дело, заключава Малик.

Тенденцията за ограничаване свободата на словото и разширяването на сферата, в която се включва езикът на омраза, както пише **Брендон О'Нил** в списание "**Spiked**", поставя под лупата на закона в Англия и така нареченият "*mate speech*" (б.а. 'приятелски разговор'). Според О'Нил, ако някой случайно чуе някакъв разговор, който вреди на него или на друг човек, водещите го автоматично подлежат на законови санкции.

Потвърждение на казаното по-горе може да се открие във филма на **Майкъл Мур** "**Фаренхайт 9/11**". По сведения на един пенсионер от Калифорния, докато той се връщал от фитнес залата, говорел с приятелите си за 11 Септември, войната в Афганистан, **Бин Ладен** и **Джордж Буш**. По време на разговора един от приятелите му казал, че Бин Ладен е идиот, причинил смъртта на много хора. Тогава пенсионерът му отговорил: *„той никога няма да бъде по-голям идиот от Буш, който бомбардира света в интерес на нефтените компании“*. Вечерта на вратата му почукали агенти на FBI, които, по сведения на пенсионера, дошли да го разпитат във връзка с проведения с приятелите му разговор.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От всичко казано по-горе става ясно, че в различните правни системи има различно тълкуване на свободата на словото и езика на омразата. За едни езикът на омразата е част от свободата на словото, докато за други това е злоупотреба с основното човешко право - свободата на изразяване. Дилемата не е лесно решима и не съществува универсален отговор за това кой подход е подходящ. Така и най-добронамереното желание за спиране на езика на омраза лесно може да завърши, като забрана на инакомислието. От друга страна, прекомерната либералност на едно общество към различните гледни точки също може да доведе до злоупотреба със свободата на словото. Инструмент, който определя дали дадено изказване е злоупотреба, не съществува. Ако съществуваше такъв инструмент, лесно бихме могли да заемем позиция в дадени ситуации, като тази в Холандия, при която група политици предлагат да се открие явен дебат дали трябва да се позволи регистрирането на партия която да се застъпи за легализирането на педофилията.

При отсъствие на такъв инструмент какви са възможностите, които ни остават, за правилна оценка? Правосъдието би трябвало да заеме позицията на защитник на държавата и нейните демократични ценности, както и да се произнесе за степента на толерантност към политическия екстремизъм, който се манифестира с посредничеството на езика на омразата. Но това е само при условие, че правосъдието е независимо, политически неутрално и компетентно, за да могат да се прилагат законите, с които да се ограничат неприемливите обществени прояви. На пръв поглед това не е тежка задача. Обаче, проблемът се оказва в оценка на приемливостта на определено поведение и при вземането на решение дали някоя проява е приемлива или неприемлива за едно модерно общество. Един от начините за утвърждаване на тази приемливост е дали дадено поведение противоречи на интересите на националната сигурност, териториалната цялост, здравеопазването, морала, репутацията и правото на другите. Това означава, че едното ниво за защита от езика на омразата би било чрез директно изпълнение на законовите разпоредби и чрез действията на институциите за сигурност (съдилища, полиция), които със строги законови санкции биха работили в посока към предотвратяване езика на омразата.

Обаче, остава въпросът колко далеч може да се стигне с рестриктивните методи срещу езика на омразата, като при това не бъде застрашена свободата на словото, като едно от основните човешки права. Бихме могли да кажем, че репресивните механизми в едно здраво демократично общество би трябвало да бъдат последният коректив, който да се активира срещу езика на омразата. Първото ниво би трябвало да бъде самата обстановка, която е доминираща в обществото и която би изолирала езика на омраза като неприемлива проява. Ако той няма последователи и поддръжници, би представлявал изключение, което само по себе си би се маргинализирано. За да се постигне това е нужно във всяко общество да се популяризират образователни методи и общоприети ценности с цел да се ограничат предрасъдците, водещи до езика на омразата. При това особено важна е и ролята на медиите, защото медиите са от изключителна важност за прозрачността във функционирането на държавата. Позитивната роля на медиите, явното осъждане на политическия екстремизъм от обществото и доминиращата позиция в него, че някои постъпки са неприемливи, биха направили ненужна една репресивна реакция от страна на държавата.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Tarlach McGonagle, "Wrestling (Racial) Equality from Tolerance of Hate Speech", *Dublin University Law Journal* (ns) 21, 2001
- [2] John Stuart Mill, *On Liberty*, 1859, Courier Dover Publications, 2002
- [3] Robert E. Mutch, "Political Tolerance", *Dissent and Democracy*, Special Feature Service 070, # 4A,
- [4] Michel Rosenfeld, Hate Speech in Constitutional Jurisprudence: A Comparative Analysis, *Cardozo Law Review* (Vol. 24:4), 2003
- [5] Louis Alvin Day "Ethics in Media Communications-Cases and Controversies"
- [6] Конституция на САЩ, Първо изменение, www.usconstitution.net/const.html
- [7] Mark A. Graber, *Transforming Free Speech: The Ambiguous Legacy of Civil Libertarianism*, 1991, citirano spored Mark Kessler, Free Speech Doctrine in American Political Culture: A Critical Legal Geography of Cultural Politics, *Connecticut Public Interest Law Journal*, Vol.6:2, 2007
- [8] Anthony Cortese, *Opposing Hate Speech*, Westport, Connecticut, 2006
- [9] Sandy Starr, "Understanding Hate Speech, Hate Speech on the Internet", December, 2004
http://www.osce.org/publications/rfm/2004/12/12239_94_en.pdf
- [10] Schenk v. US, 249 U.S. 47, 1919, <http://caselaw.lp.findlaw.com>
- [11] Michel Rosenfeld, Hate Speech in Constitutional Jurisprudence: A Comparative Analysis, *Cardozo Law Review* (Vol. 24:4), 2003
- [12] Tarlach McGonagle, "Wrestling (Racial) Equality from Tolerance of Hate Speech", *Dublin University Law Journal* (ns) 21, 2001
- [13] European Commission against Racism and Intolerance, Second Report on Germany, Strasbourg, 3 July 2001.
- [14] European Commission against Racism and Intolerance: Legal Measures to Combat Racism and Intolerance in the Member States of the Council of Europe, Strasbourg, 2002
- [15] European Commission against Racism and Intolerance: Legal Measures to Combat Racism and Intolerance in the Member States of the Council of Europe, Strasbourg, 2002
- [16] ECRI: Second Report on Italy, Strasbourg, 23 April 2002.
- [17] European Commission against Racism and Intolerance: Legal Measures to Combat Racism and Intolerance in the Member States of the Council of Europe, Strasbourg, 2002
- [18] Malik, Kenan, „From Fatwa to Jihad: The Rushdie Affair and its Legacy“.

За контакти:

Докторант Ненад Живановски, Катедра "Европеистика", Русенски университет "Ангел Кънчев", e-mail: zivenenad@yahoo.com

Докладът е рецензиран.